

Εταίρες – οι πιο χειραφετημένες γυναίκες της Αθήνας;

περ. *Φιλολογος* 171-172 (Ιαν. – Αύγ. 2018) 118-125

Ο μεγαλύτερος έπαινος για μιαν Αθηναία, κατά τον Περικλή, είναι να ακούγονται για κείνην όσο γίνεται λιγότερα, είτε για κακό είτε για καλό (Θουκ. 2.45.2). Με άλλα λόγια, η αρετή της ήταν η κοινωνική ανυπαρξία. Μια κόρη καλής ανατροφής μεγάλωνε με τρόπο ώστε να βλέπεται και να ακούγεται ελάχιστα. Και όταν έφτανε στα 14, ο κηδεμόνας της την πάντρευε με προξενιά, με έναν άντρα που συνήθως είχε υπερδιπλάσια ηλικία από την ίδια (Ξεν. *Οίκ.* 7.5). Οι Αθηναίοι δεν νυμφεύονταν από έρωτα, αλλά για να κάνουν γνήσια παιδιά και να έχουν έμπιστο φύλακα μέσα στο σπίτι ([Δημ.] 59.122, πβ. Ξεν. *Οίκ.* 7.11 και *Άπομν.* 2.2.4). Η σύζυγος όφειλε να είναι πιστή, η ίδια απαίτηση όμως δεν ίσχυε για τον σύζυγο. Ελάχιστη επαφή υπήρχε ανάμεσα στο ζευγάρι. Για τη σύζυγο θεωρούνταν ντροπή να ξεπορτίζει, ενώ για τον άντρα ήταν ατιμωτικό να μένει μέσα στο σπίτι του (Ξεν. *Οίκ.* 7.30). Η γυναίκα αντιμετωπιζόταν από τον νόμο ως ισόβιος ανήλικος. Εννοείται ότι δεν είχε πολιτικά δικαιώματα, μέσω όμως εκείνης, και αποκλειστικά εκείνης, μπορούσε να γεννηθεί ένας πολίτης. Αυτό, στα μάτια των Αθηναίων, της έδινε και την αξία της.¹

Η εικόνα ίσως να μην είναι τόσο ζοφερή όσο φαίνεται. Σε ορισμένες περιπτώσεις πληροφορούμαστε για αγάπη ανάμεσα στους δύο συζύγους (Ξεν. *Ίέρ.* 3.3-4), ακόμη και για αμοιβαία σεξουαλική επιθυμία (Ξεν. *Συμπ.* 8.3). Η ερωτική ικανοποίηση για τη γυναίκα δεν θεωρούνταν αμαρτία, όπως στη χριστιανική εποχή. Ίσα-ίσα, στο ιπποκρατικό corpus η ερωτική στέρωση αντιμετωπίζεται ως αιτία παράνοιας και αυτοκτονικών τάσεων (*Περὶ παρθενίων* 1).² Το συζυγικό συναίσθημα αποτυπώνεται στα επιτύμβια ανάγλυφα της κλασικής εποχής, όπου με συγκλονιστική λιτότητα ακινητοποιείται στον χρόνο η φευγαλέα εκείνη στιγμή του περάσματος από τον έναν κόσμο στον άλλο. Παρεμπιπτόντως, χάρη στις επιτύμβιες επιγραφές, κάποιες κόρες ή γυναίκες της Αθήνας διασώζονται από την ανωνυμία. Αλλιώς, μια έντιμη γυναίκα, όσο ήταν εν ζωή, δεν αναφερόταν ποτέ δημόσια με το όνομά της. Εάν γινόταν κάτι τέτοιο, ο υπαινιγμός ήταν σαφής: επρόκειτο για άτομο ελευθέρων ηθών.³

Πόσο διαφορετικά φαίνονται όλα για τις εταίρες: Ασπασία, Φρύνη, Λαΐδα, Γλυκέρα... Η πρώτη, με την καλλιέργεια και την ευφυΐα της, διεγείρει πνευματικά τον Σωκράτη και τον Περικλή. Σύμφωνα με τον πλατωνικό *Μενέξενο* (236b), αυτή είναι που συνέθεσε στην πραγματικότητα τον *Επιτάφιο*. Όπως παρατηρεί ο Πλούταρχος (*Περ.* 24.7), η μαρτυρία έχει παιγνιώδη χαρακτήρα, δείχνει όμως την απήχηση που είχε η Ασπασία μεταξύ των πεπαιδευμένων. Όσο για την έκθεση στο δημόσιο βλέμμα, δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε το περίφημο περιστατικό με τη Φρύνη, όταν κατά τη γιορτή των Ελευσινίων, μπροστά στο πανελλήνιο, γυμνώθηκε, έλυσε τα μαλλιά της και μπήκε στη θάλασσα· κι από τη σκηνή αυτή ο Απελλής εμπνεύστηκε την Αναδυομένη Αφροδίτη (Αθήναιος, *Δειπν.* 13.590F). Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν. Βασική πηγή πληροφοριών είναι το Γ' βιβλίο των *Δειπνοσοφιστών* του Αθήναιου, όπου ερανίζονται πλήθος

αποσπάσματα από την Κωμωδία, τα ευφυολογήματα (*Χρειαί*) του Μάχωνος, καθώς και άφθονα γαργαλιστικά ανέκδοτα. Απώτερη πηγή του Αθήναιου είναι οι γραμματικοί της ελληνιστικής εποχής· ανάμεσά τους ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, ο οποίος στο σύγγραμμά του *Περὶ τῶν Ἀθήνησιν ἑταιρίδων* αποδελτίωσε 135 ονόματα. Ήταν όμορφες, έξυπνες, ετοιμόλογες και πλούσιες. Στην κυρίαρχη αυτή εικόνα για τις εταίρες θα ήθελα να αντιτάξω μιαν άλλη, λιγότερο λαμπερή, χρησιμοποιώντας ως πηγή τον *Κατὰ Νεαίρας* λόγο του Απολλόδωρου, που διασώζεται στο δημοσθένειο corpus.⁴ Το θέμα θα το εξετάσουμε υπό το πρίσμα της εμπορίας, της δουλείας, της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο και της απουσίας θεσμών που να προστατεύουν έμπρακτα, και όχι απλώς τυπικά, τον αδύναμο. Οφείλουμε να έχουμε διαρκώς υπόψη μας ότι η αθηναϊκή δημοκρατία αναγνώριζε πολιτικά δικαιώματα, όχι ανθρώπινα δικαιώματα.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να διευκρινίσουμε την αρχαιοελληνική σημασία του όρου *εταίρα*. Πρόκειται για ευφημισμός: είναι αυτή που κάνει συντροφιά. Η διαφορά τής *εταίρας* από την *πόρνην* (λέξη που παράγεται από το ρήμα *πέρναμαι*, «πουλιέμαι») έγκειται στο ότι η πρώτη εμπλέκεται με έναν κάθε φορά πελάτη, σε σχετικά μακροπρόθεσμη βάση και με δική της επιλογή, ενώ η δεύτερη προσφέρεται αδιακρίτως σε όλους (βλ. Αισχίνης *Κατὰ Τιμάρχου* 51-2). Η συνεύρεση με πόρνη στοιχίζει συνήθως έναν οβολό,⁵ η σχέση όμως με εταίρα πολύ περισσότερο. Σε ένα κωμικό απόσπασμα (*Αναξίλας*, 22 Kassel-Austin), η Φρύνη παρομοιάζεται με τη Χάρυβδη, που καταπίνει, μαζί με τον καπετάνιο, και το ίδιο το σκάφος. Για την περίπτωση της *εταιρήσεως*, πληροφορούμαστε από διάφορες πηγές την ύπαρξη γραπτών συμφωνητικών (*συνθήκαι, συγγραφαί*), όπου ορίζεται το συνολικό ποσό που θα καταβληθεί, ο χρόνος της σχέσης, αλλά και η αποκλειστικότητα.⁶ Συνήθως η εταίρα δεν είναι αυτοαπασχολούμενη, αλλά δούλη. Ο ιδιοκτήτης καρπώνεται είτε το σύνολο των εισπράξεών της είτε ένα προσυμφωνημένο ποσό, σε μηνιαία βάση, επιτρέποντας στη δούλη (ή στον δούλο: υπήρχε και ανδρική πορνεία) να ζήσει και να εργαστεί σε καθεστώς ημιαυτονομίας. Αν κατορθώσει να εξοικονομήσει χρήματα, ο δούλος κάποια στιγμή στο μέλλον μπορεί ίσως να εξαγοράσει την ελευθερία του. Έτσι διαθέτει κίνητρο για να εργαστεί αποδοτικότερα: «Είναι δίκαιο και συμφέρον να ανταμείβονται οι δούλοι με την ελευθερία τους, γιατί μοχθούν οικειοθελώς όταν υπάρχει έπαθλο και ο χρόνος είναι πεπερασμένος» ([Αρ.] *Οίκον*. 1344b15-7).

Αν γνωρίζουμε την ιστορία της Νέαιρας –ή έστω μια μικρόχολη και σαρκαστική εκδοχή– είναι γιατί ο άντρας με τον οποίο συζούσε, ο Στέφανος, από απλός κλακαδόρος, όπως τον αποκαλεί ο αντίπαλός του, αναμείχθηκε ενεργά στην πολιτική κι έκανε εχθρούς. Ένας από αυτούς, ονόματι Θεόμνηστος, για να χτυπήσει τον Στέφανο, υποβάλλει *γραφήν ξενίας* κατά της Νέαιρας και καλεί τον πεθερό του, τον Απολλόδωρο, να μιλήσει στη θέση του ως *συνήγορος*. Το πολιτικό υπόβαθρο της δίκης δεν θα μας απασχολήσει εδώ.⁷ Είναι αρκετό να πούμε ότι οι αντίπαλοι του Στέφανου ανήκουν στην αντιμακεδονική μερίδα του Δημοσθένη και ότι πραγματικός υποκινητής και ενορχηστρωτής της επίθεσης είναι ο Απολλόδωρος, στέλεχος της παράταξης και σχεδόν επαγγελματίας στις δικαστικές διώξεις.⁸ Δεν είναι ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που η ιδιωτική ζωή κάποιου χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για να ξεκαθαριστούν πολιτικοί λογαριασμοί (πβ. τη δίκη του Τιμάρχου).

Η νομική βάση του κατηγορητηρίου έχει ως εξής: Σύμφωνα με νόμο του Περικλή, που θεσπίστηκε το 451 π.Χ., για να είναι κανείς Αθηναίος, έπρεπε να είναι Αθηναίοι και οι δύο του γονείς (Αρ. Ἀθ. πολ. 42.1). Ο νόμος δεν απαγόρευε τον ερωτικό δεσμό ή τη συγκατοίκηση ανάμεσα σε έναν Αθηναίο και μία ξένη· τα παιδιά όμως που τυχόν θα γεννιούνταν από μια τέτοια σχέση θεωρούνταν νόθα. Αυτό σημαίνει ότι, αν ήταν αγόρια, δεν θα είχαν κληρονομικά δικαιώματα και δεν θα μπορούσαν, με την ενηλικίωσή τους στα 18, να εγγραφούν ως αθηναίοι πολίτες στο ληξιαρχικό γραμματείο· κι αν ήταν κορίτσια, δεν θα μπορούσαν να δοθούν σε γάμο σε έναν Αθηναίο και να του κάνουν γνήσια παιδιά. Αυτό που υποστηρίζει ο κατήγορος είναι ότι η Νέαιρα, μια πρώην δούλη, πόρνη και ξένη, συμβιώνοντας με τον Στέφανο όχι απλώς ως παλλακίδα του αλλά ως νόμιμη σύζυγός του, κατάφερε να πολιτογραφήσει Αθηναίους τους δύο γιους που είχε αποκτήσει από πελάτες της, και να παντρέψει την κόρη της, και μάλιστα δύο φορές, με αθηναίους πολίτες. Η βασική κατηγορία, λοιπόν, που αντιμετωπίζει η Νέαιρα είναι ότι έχει νοθεύσει το σώμα των πολιτών. Πρόκειται για βαρύτατο αδίκημα δημόσιου χαρακτήρα.

Ο Στέφανος δεν θα αμφισβητήσει το παρελθόν της γυναίκας με την οποία συζεί· θα υποστηρίξει όμως ότι τα εν λόγω παιδιά δεν είναι της Νέαιρας αλλά δικά του, γεννημένα από νόμιμη αθηναία σύζυγο, η οποία έχει προ πολλού αποβιώσει (§119). Κάτι τέτοιο δεν μοιάζει απίθανο. Εύκολα μπορούμε να φανταστούμε κάποιον χήρο με τρία ορφανά να φέρνει στο σπίτι του μιαν άλλη γυναίκα, η οποία, λόγω του νομικού της καθεστώτος, δεν θα προέβαλλε απαιτήσεις για τεκνοποιία και θα αποδεχόταν τον υποδεέστερο ρόλο της παλλακίδας.

Ποιά ήταν η Νέαιρα; Δεν ξέρουμε –και μάλλον δεν ήξερε ούτε η ίδια– ούτε τον πραγματικό τόπο καταγωγής της ούτε τους γονείς της. Ανατράφηκε στην Κόρινθο, μαζί με άλλα έξι κοριτσάκια, ως «θυγατέρα» μιας απελεύθερης, της Νικαρέτης. Στην πραγματικότητα ήταν δούλη της, όπως και οι «αδελφές» της. Η Νικαρέτη είχε το ταλέντο να προμηθεύεται βρέφη που θα εξελίσσονταν σε όμορφες γυναίκες. Τα εξέδιδε από την πιο τρυφερή ηλικία. Η Νέαιρα ξεκίνησε προτού ακόμη σχηματιστεί ως γυναίκα (*νεωτέρα δὲ οὐσα διὰ τὸ μήπω τὴν ἡλικίαν αὐτῇ παρεῖναι*, §22). Τα κορίτσια δεν ήταν εγκατεστημένα σε πορνείο· εκμισθώνονταν ως συνοδοί σε επίλεκτους πελάτες. Όταν ενηλικιώνονταν, η Νικαρέτη τις πουλούσε, αγοράζοντας ίσως στη θέση τους άλλα βρέφη. Φαίνεται πως ειδικευόταν στην παιδική πορνεία.

Η Νέαιρα ακολούθησε την τύχη των αδελφάδων της. Ήταν περίπου είκοσι ετών όταν την αγόρασαν από κοινού δύο Κορίνθιοι νεαροί, καταβάλλοντας 3000 δραχμές. (Για να έχουμε μιαν αίσθηση των μεγεθών, το ημερομίσθιο ενός τεχνίτη ήταν μία δραχμή, ενώ με 300 δραχμές μπορούσε κανείς να αγοράσει έναν ειδικευμένο δούλο.) Κάποια χρόνια αργότερα οι δύο νέοι αποφάσισαν να παντρευτούν. Αυτό το *ménage à trois*, οπωσδήποτε σκανδαλώδες, δεν θα τους διευκόλυne αν ήθελαν να βρουν νύφες από καλές οικογένειες. Επιπλέον, η Νέαιρα αργά ή γρήγορα θα έπαυε να είναι το ίδιο επιθυμητή. Πόσο γρήγορα γερνάει μια γυναίκα που ξεκινάει τη σεξουαλική ζωή της ίσως πριν από τα δέκα, ξενυχτά αδιάκοπα, πίνει στα συμπόσια και κάνει αμβλώσεις; Της κάνουν λοιπόν μια πρόταση: από τις 3000 δραχμές που είχαν πληρώσει για να την αποκτήσουν, της χαρίζουν τις 1000· αν κατορθώσει η ίδια να συγκεντρώσει τις 2000 που υπολείπονται, την αφήνουν ελεύθερη, υπό τον όρο να εγκαταλείψει την Κόρινθο και να μην ξαναεργαστεί εκεί. Δεν

πρόκειται για χειρονομία γενναιοδωρίας. Οι δύο νέοι εφαρμόζουν μια κλασική πρακτική του δουλοκτητικού συστήματος. Ο ιδιοκτήτης, έχοντας ωφεληθεί από το εμπόρευμα που έχει αγοράσει, το ξεφορτώνεται όταν πια του είναι άχρηστο, παίρνοντας πίσω τα χρήματά του. Αν αποφασίζουν να χαρίσουν στη Νέαιρα τις χίλιες δραχμές, είναι γιατί σκέφτονται ρεαλιστικά. Πρώτον, αντιλαμβάνονται ότι η συγκέντρωση 2000 δραχμών εκ μέρους της Νέαιρας είναι κάτι πιο εφικτό μέσα στα χρονικά πλαίσια που διαθέτουν. Και δεύτερον, όσο περνούν τα χρόνια, τόσο θα μειώνεται και η εμπορική αξία της κοπέλας.

Έτσι η Νέαιρα καλεί στην Κόρινθο τους προηγούμενους πελάτες της και διενεργεί *ἔρανον*, τους ζητά δηλαδή άτοκα δάνεια. Εκείνοι ανταποκρίνονται – θα πάρουν πίσω τα χρήματά τους, υποθέτει κανείς, μακροπρόθεσμα σε είδος. Το μεγαλύτερο ποσόν το συνεισφέρει ένας εύπορος Αθηναίος, ο Φρυνίων ο Παιανιεύς. Η Νέαιρα του παραδίδει όσα χρήματα είχε συγκεντρώσει (ορισμένα προέρχονταν από τις οικονομίες της), αυτός προσθέτει τα υπόλοιπα, και καταβάλλει για λογαριασμό της τις 2000 δραχμές, καθώς η ίδια, ως δούλη, δεν είχε δικαιοπρακτική ικανότητα.⁹ Κι εδώ αρχίζει το νέο της δράμα, γιατί ο Φρυνίων, έχοντας πληρώσει τη μερίδα του λέοντος, τη μεταχειρίζεται σα δούλη του. Φαύλος κύκλος: για να εξαγοράσει την ελευθερία της, η Νέαιρα υποδουλώνεται εν αγνοία της σε νέο αφέντη. Ο Φρυνίων την παίρνει μαζί του στη Αθήνα. Την περιφέρει στα συμπόσια και συνευρίσκεται μαζί της σε κοινή θέα, όποτε θέλει, όπου θέλει, επιδεικνύοντας στους άλλους την εξουσία που έχει επάνω της (§33). Η Νέαιρα ανταποδίδει τον εξευτελισμό. Σε κάποιο συμπόσιο, όταν ο Φρυνίων αποκοιμάται, σμίγει με όλους τους συνδαιτυμόνες, ακόμη και με τους δούλους που υπηρετούν στο τραπέζι. Κάποια στιγμή δεν αντέχει άλλο: μαζεύει τον οικιακό εξοπλισμό, τα ρούχα, τα κοσμήματα και δύο θερααινίδες που της είχε δωρίσει ο Φρυνίων, και καταφεύγει στα Μέγαρα (η επιστροφή στην Κόρινθο ήταν απαγορευμένη). Εκεί συνεχίζει να εκδίδεται. Ανάμεσα στους πελάτες της είναι και ο Στέφανος. Της τάζει –κατά τον κατήγορο– ότι θα την κάνει γυναίκα του και ότι θα πολιτογραφήσει τα παιδιά της. «Κι αν σε αγγίξει ο Φρυνίων, θα το μετανιώσει οικτρά» (§38).

Έτσι η Νέαιρα επιστρέφει στην Αθήνα, αυτή τη φορά σπιτωμένη από τον Στέφανο και εμφανιζόμενη ως σύζυγός του. Σύμφωνα με τον κατήγορο, ο Στέφανος, ένα άτομο ποταπό, εκτελούσε και χρέη προαγωγού, εκδίδοντας τη Νέαιρα με υψηλότερη από τη συνηθισμένη ταρίφα, επικαλούμενος ότι επρόκειτο για παντρεμένη. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, όταν ο πελάτης ήταν πλούσιος και ξένος, και αγνοούσε την κατάσταση, ο Στέφανος, εκμεταλλευόμενος τον νόμο περί μοιχείας, σκηνοθετούσε την επ' αυτοφώρω σύλληψή του και απαιτούσε χρηματική αποζημίωση (§41). Οι ισχυρισμοί αυτοί φαίνονται μάλλον αναξιόπιστοι. Αν ο Στέφανος ήθελε πράγματι να πολιτογραφήσει τα παιδιά μιας ξένης, το λογικότερο θα ήταν να επιλέξει έναν πολύ πιο διακριτικό τρόπο ζωής, όχι να μετατρέψει το σπίτι του σε πορνείο.

Όταν ο Φρυνίων αντιλήφθηκε ότι η Νέαιρα βρισκόταν πάλι στην Αθήνα και συζούσε με τον Στέφανο, πήρε μαζί του εύρωστους νεαρούς και τη συνέλαβε ως δούλη του (*ἤγαγεν εἰς δουλείαν*). Τότε ο Στέφανος άσκησε ένα νόμιμο δικαίωμά του. Ανέλαβε τον ρόλο του προστάτη της Νέαιρας και την απελευθέρωσε (*ἀφείλετο εἰς ἐλευθερίαν*), έστω προσωρινά, από τον Φρυνιώνα, καταβάλλοντας εγγύηση στον πολέμαρχο, ώστε η Νέαιρα να παραστεί στη δίκη που θα ακολουθούσε. Οντως, ο Φρυνίων έκανε μήνυση

κατά του Στέφανου, υποστηρίζοντας ότι η Νέαιρα είναι κτήμα του.¹⁰ Με τη συναίνεση των αντιδίκων, η υπόθεση δεν έφτασε στο δικαστήριο· επιλύθηκε με ιδιωτική διαιτησία. Η απόφαση, τελεσίδικη και δεσμευτική και για τους δύο, είχε ως εξής:

«Η γυναίκα να είναι ελεύθερη και κυρία του εαυτού της. Όσα πήρε η Νέαιρα από τον Φρυνίωνα, οφείλει να τα επιστρέψει σε εκείνον, με την εξαίρεση των ρούχων, των χρυσαφικών και των θεραπειδών που αγοράστηκαν για την ίδια. Να συμβιώνει και με τους δύο εναλλάξ, μέρα παρά μέρα, εκτός κι αν συμφωνηθεί κάτι διαφορετικό από τις δύο πλευρές. Αυτός που έχει κάθε φορά τη γυναίκα στο σπίτι του, οφείλει να την συντηρεί, και από εδώ και στο εξής να είναι φίλοι μεταξύ τους και να μην κρατούν κακία» (§46).

Το επιχείρημα του Φρυνίωνα θα πρέπει να ήταν ότι το ποσόν που είχε καταβάλει στους δύο κορίθιους νεαρούς δεν ήταν για την απελευθέρωση αλλά για την αγορά της Νέαιρας. Όπως φαίνεται, οι διαιτητές δεν πείστηκαν (η χειραφέτηση είχε γίνει ενώπιον μάρτυρος, βλ. §32), θεώρησαν όμως ότι η Νέαιρα είχε κάποιας μορφής υποχρέωση απέναντι στον Φρυνίωνα. Η απόφασή τους μας ξενίζει με την αντιφατικότητά της. Αν η Νέαιρα είναι *αὐτὴ αὐτῆς κυρία*,¹¹ πώς είναι δυνατόν να υποχρεώνεται σε τέτοιου είδους διακανονισμό; Και πώς γίνεται να κοιμάται, έστω τις μισές ημέρες του μήνα, με έναν άνθρωπο τον οποίο έχει εγκαταλείψει για τη βαναυσότητά του; Τα ερωτήματα αυτά μπορεί να απασχολούν εμάς, δεν φαίνεται όμως να απασχόλησαν καθόλου τους αθηναίους διαιτητές. Σε τελική ανάλυση, αυτό που τους ενδιέφερε πρωτίστως δεν ήταν το νομικό καθεστώς της Νέαιρας, που ήταν και το τυπικό διακύβευμα της διαφοράς, αλλά η εξεύρεση μιας βολικής λύσης για τους δύο άντρες που τη διεκδικούσαν. Και θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι στον αρχαίο κόσμο η χειραφέτηση –με την τεχνική, όχι τη μεταφορική έννοια– ενός δούλου, κατά κανόνα δεν ήταν πλήρης· γινόταν υπό όρους. Η συνηθέστερη υποχρέωση ενός απελεύθερου προς τον πρώην κύριό του ήταν αυτή της *παραμονής*: όφειλε να διαμένει στον ίδιο τόπο με εκείνον και να του προσφέρει συγκεκριμένες υπηρεσίες.¹² Σε ένα ιδιότυπο καθεστώς *παραμονής* υποβάλλεται και η Νέαιρα, μολονότι δεν ήταν απελεύθερη του Φρυνίωνα. Ο διακανονισμός των διαιτητών απηχεί «τη συγκεκριμένη νομική θέση του απελεύθερου, μεταξύ δουλείας και ελευθερίας».¹³

Έπειτα από κάποιο διάστημα, ο Φρυνίων, για λόγους που δεν διευκρινίζονται στη διήγηση (ψυχρότητα της Νέαιρας στο κρεβάτι;), παραιτήθηκε από το δικαίωμά του. Έτσι η Νέαιρα παρέμεινε με τον Στέφανο. Ακόμη κι αν ισχύει ο ισχυρισμός του κατηγορού ότι ο Στέφανος, εκτός από σύζυγος, ήταν και προαγωγός της, προκύπτει πολύ καλύτερος άνθρωπος σε σύγκριση με τον Φρυνίωνα: τήρησε την υπόσχεσή του απέναντι στη Νέαιρα και την ενσωμάτωσε στην αθηναϊκή κοινωνία. Ενσωμάτωση και ασφάλεια είναι αυτά που θέλει πάνω απ' όλα μια πρώην δούλη, και μάλιστα μια δούλη που γερνάει. Θα αντέτεινε κανείς ότι το πιο σημαντικό για εκείνη θα ήταν η ελευθερία της. Αυτό όμως από μόνο του δεν αρκεί. Είδαμε με τρόπο απτό πόσο ρευστή ήταν αυτή η έννοια σε έναν κόσμο ουσιαστικά αδιάφορο για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για να επιβιώσει μια πρώην δούλη και ξένη στην αθηναϊκή κοινωνία του 4ου αιώνα π.Χ., χρειαζόταν έναν προστάτη, τόσο με

την ευρεία όσο και με την ειδική, νομική σημασία.¹⁴ Έστω κι αν αυτός ήταν άνθρωπος υπόπτου ηθικής. Αλλιώς, θα ήταν έρμαιο του κάθε Φρυνίωνα.

Και τώρα η Νέαιρα, που κοντεύει τα εξήντα, αν κριθεί ένοχη από το δικαστήριο, θα πουληθεί δούλη. Ένα μέρος των χρημάτων από τη δημοπράτηση θα περιέλθει δικαιωματικά στον κατήγορο. Η ειρωνεία στην όλη υπόθεση είναι ότι ο Απολλόδωρος, ο *συνήγορος* του κατηγόρου και εκφωνητής του μεγαλύτερου μέρους του λόγου, είναι Αθηναίος πρώτης γενιάς. Ο πατέρας του, ο τραπεζίτης Πασίων, ήταν απελεύθερος – όπως και η Νέαιρα. Στα μάτια του Απολλόδωρου η υπόδικη δεν είναι παρά μια πόρνη και ξένη που σφετερίστηκε τον ρόλο της έντιμης αθηναίας συζύγου· ένα ξένο σώμα που μολύνει την πόλη – όχι μόνο η ίδια, αλλά και οι απόγονοί της. Γνωρίζοντας την ιστορία του ομιλητή, θα μπορούσαμε ίσως να εξηγήσουμε και ψυχολογικά την εμμονή του στο επαναλαμβανόμενο σχήμα: «εμείς οι Αθηναίοι πολίτες – αυτή η άθλια ξένη». Όπως ένας νεόπλουτος καμαρώνει για τα αγαθά που πρόσφατα απέκτησε, έτσι κι αυτός καμαρώνει για τη θέση του στην κοινωνία.¹⁵

Το παρακάτω παράθεμα, από ένα κλασικό στο είδος του βιβλίο, απηχεί, νομίζω, ακόμη και σήμερα την κρατούσα άποψη:

«Οι εταίρες ανήκουν σε πολύ ψηλότερο επίπεδο και κατέχουν πολύ σπουδαιότερη θέση στην ελληνική κοινωνική ζωή. Διακρίνονταν από τα κορίτσια των πορνείων προπάντων από τη μεγάλη εκτίμηση που απολάμβαναν στην κοινωνία και από τη μόρφωσή τους».¹⁶

Η ιστορία της Νέαιρας μπορεί να μην είναι τυπική· μας δείχνει όμως πόσο εκτός πραγματικότητας μπορεί να είναι είναι μια τέτοια αντίληψη. Στην πλειονότητά τους, οι εταίρες ήταν δούλες ή πρώην δούλες. Η ζωή τους ήταν ζήτημα συγκυριών.¹⁷ Αν η Νέαιρα ξέφυγε από το παρελθόν της, είναι γιατί είχε την τύχη να γνωρίσει τον Στέφανο. Κι αν τώρα κινδυνεύει να επιστρέψει εκεί όπου βρισκόταν στην αρχή, είναι επειδή κάποιοι επέλεξαν να χτυπήσουν τον προσάτη της – για λόγους πολιτικούς, όχι ηθικούς. Προς το τέλος της αγόρευσής του, ο κατήγορος προβάλλει ένα κοινόχρηστο επιχείρημα: αν δεν τιμωρηθεί η Νέαιρα, θα καταλυθούν οι νόμοι της πόλης, με αποτέλεσμα να κινδυνεύσει η ίδια ο θεσμός της οικογένειας. Πρόκειται ασφαλώς για κενή ρητορεία. Η αθηναϊκή οικογένεια δεν έχει να φοβηθεί τίποτε από τη Νέαιρα. Η Νέαιρα πρέπει να φοβάται το ρατσιστικό οικογενειακό δίκαιο της Αθήνας. Γιατί όποιος νοθεύει το σώμα των πολιτών, πουλιέται δούλος. Για εμένα τουλάχιστον, ο κακός της ιστορίας δεν είναι εκείνη που «με πολλούς και αναισχυντους τρόπους συνευρισκόταν πολλές φορές κάθε μέρα με πολλούς, όπως ήθελε ο καθένας» (§114)· είναι ο ίδιος ο Απολλόδωρος και το ακροατήριο που συμερίζεται τις αξίες και την υποκρισία του.

¹ Η βιβλιογραφία για τη θέση της γυναίκας στην Αθήνα είναι τεράστια. Κλασική παραμένει η μελέτη του John Gould, «Law, Custom, and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens», *Journal of Hellenic Studies* 100 (1980) 38-59. Βλ. επίσης Roger Just, *Women in Athenian Law and Life*, Routledge, London, 1989.

² Βλ. Helen King, «Bound to Bleed: Artemis and Greek Women», στο: Averil Cameron και Amélie Kuhrt (επιμ.), *Images of Women in Antiquity*, Routledge, London, 1983, σ. 109-127.

³ Βλ. David M. Schaps, «The Women Least Mentioned: Etiquette and Women's Names», *Classical Quarterly* 27 (1977) 323-30.

⁴ Σχολιασμένες εκδόσεις: Christopher Carey, *Apollodoros 'Against Neaira'*, Aris & Phillips, Warminster, 1992· Κωνσταντίνος Α. Κάππαρης, *Ἀπολλοδώρου «Κατὰ Νεαίρας», Στιγμή*, Αθήνα, 2008 (μτφρ. του αρχαίου κειμένου Γ. Α. Χριστοδούλου). Βλ. επίσης Debra Hamel, *Trying Neaira*, Yale U.P., New Haven & London, 2003.

⁵ «Έχεις ορέξεις; Η πόρτα είναι ανοιχτή, ένας οβολός η ταρίφα. Μπούκαρε! Ούτε “ίσως” ούτε “θα δούμε” ούτε “έχω πονοκέφαλο”. Αμέσως, τη στιγμή που το θέλεις, και με όποιον τρόπο το θέλεις. Βγήκες. Πες της να πάει να πνιγεί, σου είναι ξένη» (Φιλήμων, απ. 3 Kassel-Austin).

⁶ Βλ. π.χ. Λυσ. 3.22, Αισχ. 1.165, Δημ. 22.23, Πλαύτ. *Asin.* 746 κ.ε. Αναλυτικά, Edward. E. Cohen, *Athenian Prostitution. The Business of Sex*, Oxford U.P., 2015, σ. 97-114.

⁷ Βλ. Carey, ό.π. (σημ. 4), σ. 6-8· Κάππαρης, ό.π. (σημ. 4), σ. 11-15.

⁸ Βλ. Jeremy Trevett, *Apollodoros the Son of Pasion*, Oxford U.P., 1992.

⁹ Βλ. Moses I. Finley, *Studies in Land and Credit in Ancient Athens 500–200 B.C.*, Rutgers U.P., New Brunswick, N.J., 1951, σ. 104-5. Ο Finley επισημαίνει ότι η πρακτική του *εράνου* απαντά και στην Αθήνα του όψιμου 4^{ου} αιώνα π.Χ., στις μαζικές πράξεις χειραφέτησης γνωστές με τον όρο *φιάλαι εξελευθερικοί*. Σε δεκάδες από τις επιγραφές αυτές, οι απελευθερωτές του δούλου εμφανίζονται με τη φόρμουλα: *ό δεινα και κοινόν ερανιστών* (π.χ. *IG* II.2, 1553, 1556, 1557, 1558, 1568, 1569, 1570).

¹⁰ Για τη διαδικασία πβ. Αρποκρ. s.v. *εξαιρέσεως δίκη*. *όποτε τις άγοι τινά ως δούλον, έπειτά τις αυτόν ως ελεύθερον εξαίροίτο, έξην τῷ αντιπιοιυμένῳ τοῦ ανθρώπου ως δούλου λαγχάνειν εξαίρέσεως δίκην τῷ εἰς τήν ελευθερίαν αυτόν εξαίρουμένῳ*. Βλ. επίσης A. R. W. Harrison, *The Law of Athens: The Family and Property*, Oxford U.P., 1968, σ. 178-180.

¹¹ Η φόρμουλα απαντά σε πράξεις χειραφέτησης της ελληνοιστικής περιόδου: *κυριεύουσαν/οντα αυτόσαντάς/οῦ* (Collitz-Baunack, *Sammlung der Griechischen Dialekt-Inschriften* II 2126.11, 2133.7, 2247.6).

¹² Βλ. Aristide Calderini, *La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia*, Ulrico Hoepli, Milano, 1908, σ. 277-287.

¹³ Yvon Garlan, *Les esclaves en Grèce ancienne*, Maspero, Paris, 1982, σ. 92.

¹⁴ Για την ακρίβεια, τόσο οι μέτοικοι όσο και οι απελεύθεροι ήταν υποχρεωμένοι να έχουν έναν *προστάτην*. Οι πρώτοι είχαν το δικαίωμα της επιλογής, οι δεύτεροι όχι: *προστάτης* τους ήταν υποχρεωτικά ο πρώην κύριός τους (βλ. Αρποκρ. s.vv. *άποστασίον* και *άπροστασίον*). Αυτό πάντως δεν μπορούσε να ισχύσει στην περίπτωση της Νεαίρας, αφού οι πρώην ιδιοκτήτες της ήταν Κορίνθιοι. Ίσως η Νεαίρα να ζούσε στην Αθήνα παράνομα, χωρίς επίτροπο. Ίσως να είχε ζητήσει ως επίτροπό της τον Στέφανο. Αν ισχύει το δεύτερο, ο κατήγορος έχει κάθε λόγο να το αποσιωπήσει, αφού κατ' εκείνον η Νεαίρα συζεί με τον Στέφανο ως νόμιμη σύζυγός του.

¹⁵ Πβ. Trevett, ό.π. (σημ. 8), σ. 174 κ.ε.

¹⁶ Χανς Λιχτ, *Η σεξουαλική ζωή στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. από τα αγγλικά Ελένης Δαλαμπίρα, Μέλισσα, Αθήνα, χ.χ.έ, σ. 364.

¹⁷ Κατά τον Cohen, ό.π. (σημ. 6), σ. 179, η περίπτωση της Νέαιρας δείχνει την ανεξαρτησία που απολάμβαναν οι εταίρες της Αθήνας. Αν, ωστόσο, διαβάσουμε την ιστορία της στο σύνολό της, νομίζω ότι προκύπτει το αντίθετο συμπέρασμα.